

АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ҚАРАШЛАРИ**Зухриддин Зулфиддин ўғли Шерназаров**

БухДУ Педагогика назарияси ва тарихи магистратура мутахассислиги талабаси

АННОТАЦИЯ

Мақолада шарқ тарбияшунос олими Абдулла Авлонийнинг педагогик фикр тараққиётига қўшган ҳиссаси ҳамда унинг педагогик фаолияти тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Авлоний, тарбия, жаҳид, янги усул мактаби, театр, шеърят.

SPIRITUAL AND MORAL VIEWS OF ABDULLA AVLONI**Zuhriddin Zulfiddin ugli Shernazarov**

Student of Bukhara State University, majoring in Theory and History of Pedagogy

ABSTRACT

The article examines the contribution of the oriental educator Abdullah Avloni to the development of pedagogical thought and his pedagogical activity.

Keywords: Avloni, upbringing, jadid, new method school, theater, poetry.

КИРИШ

Бугунги кунда шахсни ҳар томонлама ривожлантириш, уни тарбиялаш ва замона илмини ўргатиш долзарб масала ҳисобланади. Тарбияга янгича, тизимли ёндашув, болада таянч фазилятларни кафолатли шакллантиришда оила, мактабгача таълим, умумий таълим, ўрта махсус касб-ҳунар ва олий таълим муассасалари, маҳаллаларнинг ижтимоий-педагогик имкониятларини тўлиқ юзага чиқаришни ва улар орасида илмий-методик узвийликни янги даражага кўтаришни тақозо этади.

Ўз даврида замонавий таълим-тарбияни шакллантириш ва ривожлантиришга бекиёс ҳисса қўшган ушбу жаҳид маърифатпарварлари илгари сурган ушбу улғувор ғоялар ёш авлод тарбияси билан нафақат оила, балки бутун жамият ва мамлакат шуғулланиши мумкинлиги ва муҳимлигини, шахс баркамоллиги, маънавий тарбияси ҳар доим ҳам маърифат аҳли, масъуллар учун асосий долзарб муаммо саналиб келишини кўрсатади¹.

¹ Пардаева К. Узлуксиз маънавий тарбия жараёнида абдулла авлоний асарларидан фойдаланиш самарадорлиги. «Абдулла Авлонийнинг илмий педагогик қарашлари» мавзусида халқаро илмий конференция материаллари (10 июль 2020 йил) – Т.: ТДПУ, 2020

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Абдулла Авлоний 1878-йил 12-июлда тўқувчи-хунарманд оиласида туғилди. У эски усулдаги мактабда, кейин мадрасада ўқиди. Араб, форс ва рус тилларини ўрганган, мутафаккирларнинг асарларини асл тилда ўқиган.

Абдулла Авлоний 1904 йилда кўшилган жадиличлик ҳаракатининг кўзга кўринган вакили эди. "Жадид" сўзи араб тилида "янги" деган маънони англатади. XX аср бошларида Ўрта Осиё ва Кавказнинг йирик шаҳарларида, шунингдек, Қозон (Россия) да ҳақиқий зиёлилар ижтимоий-маданий ҳаёт даражасини яхшилашга қаратилган катта тарбиявий ишларни амалга ошириб, тараққиётга чақирдилар. Жадидларнинг асосий ғояси Туркистонда илғор жамият, ижтимоий-сиёсий ва маданий онг даражасини кўтариш орқали еришиш мумкин бўлган миллий-демократик давлат яратиш эди. Уларнинг вазифалари янги усул мактаблар тармоғини яратиш ва кенгайтириш, турли ўқув бирлашмалари, театр труппалари, газета ва журналлар нашр, ва иқтидорли ёшларнинг хорижда таълим олиши деб белгиланган эди.

Натижада театрлар ташкил этилди, газета ва журналлар чоп этилди. Жадидлар ўзларининг асосий фаолият соҳаси сифатида театрни танладилар. Халқнинг кўпчилиги саводсиз бўлгани учун китоблар, газеталар ва журналлар етиб бормайдиган бўлиб қолди. Авлоний томонидан 1913 йилда ташкил этилган "Турон" театр труппаси Ҳамзанинг театр труппаси билан бирлашиб, Ҳамза номидаги академик театрга асос солди. Авлоний яратган труппада машҳур инқилобчилар ва маданият арбоблари иштирок этдилар. Улар Маҳмудхожа Беҳбудий, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий песаларини саҳналаштирдилар, ўзлари асарлар ёздилар, саҳнага қўйдилар ва ролларни ўзлари ижро этдилар.

Ўша даврда Авлоний песалар ёзди, Озарбайжон ва Татар драматурглари-жадидларнинг драматик асарларини таржима қилди. Драматик асарларида жаҳолатнинг фожиали оқибатлари, ўтмиш қолдиқлари ва таълим йўқлиги ҳақида гапирди.

Театр томошаларидан тушган маблағлар билан янги усул ("усули-жадид") мактаблари очилди, унда маҳаллий аҳоли фарзандлари нафақат ўқиш ва ёзишга, балки консерватизм ва мутаассибликдан холи янги дунёқарашни шакллантиришга қаратилган эди. Ислом асослари билан бир қаторда арифметика, тарих, география ва табиий тарих ҳам ўргатилди. Синфда ўқитувчилар ўз ўқувчиларини Шарқ ва Ғарб ютуқлари билан таништиришга ҳаракат қилишди ва ҳокимият таълим тизимини ислоҳ қилишга чақирди.

1910-йилда Тошкентда 24 та янги типдаги мактаб бўлиб, уларда қарийб 1,740 нафар ўқувчи таҳсил олган. 1917 йилга келиб мактаблар сони 100 тага кўпайган

эди. Жадидчилик ҳаракати раҳбарлари миллий кадриятлар-етук олимлар, етакчи мутахассислар, маданият арбоблари мамлакатни озод, фаровон ва обод қилишларини орзу қилганлар. Абдулла Авлоний, шунингдек, бу ҳаракатнинг бошқа вакиллари ҳам танланган мақсад йўлида яшаб ижод қилдилар. 1907 йилда ўз уйида тез орада ёпилган "Шухрат" газетасини чоп эта бошлади.

МУҲОКАМА

Абдулла Авлоний маърифат ва маорифни ёйишда катта фидойилик кўрсатди. 1908-йилда катта қийинчилик билан Мирободда янги усулдаги мактаб очди-да, шу қисматга учради. Мактаблар ер, халқ, табиат ва юлдузлар ҳақида дарс берар, дин асослари билан бирга дунёвий илмлар ҳам ўқитилар эди. Жоҳил уни муртадлик деб ёллон қилди ва ўлимга ҳукм қилди. 1909-йилда хайрия жамияти тузиб, тарбиячи етимларга дарс бера бошлади.

Янги ўқув тизимини ёйиш учун янги дарсликлар зарур эди. 1909 йилдан 1917 йилгача бўлган даврда ўзбек мактаби тарихи ва педагогик фикр тараққиётида катта рол ўйнаган 10 дан ортиқ қўлланма ёзган. Педагогика янги босқичга кўтарилди. «Биринчи муаллим» китоби бошланғич мактабга мўлжалланган бўлиб, таълимнинг оддийдан мураккаб тамойили асосида ёзилган. «Иккинчи муаллим» биринчи китобнинг давоми ва такомиллаштирилган шакли эди.

1917 йилда маърифатпарварнинг ижтимоий, ахлоқий ва тарбиявий қарашларини баён қилинган "Туркий гулистон ёхуд ахлоқ" китоби нашр этилди. Уни яратишда ёзувчи халқ педагогикасига таянган. Тарбия, унинг фикрига кўра, туғилишдан бошланади ва ҳаётнинг охиригача давом этади. Тарбияни ким ва қаерда бериши керак? деб савол қуяди ва бу жараён уйдан бошланади, мактабда ва мадрасада давом этади, деб жавоб беради. Тарбия, деб хулоса қилади Авлоний, бу ота-она, ўқитувчи, мударислар ва давлатнинг вазифасидир. Мутафаккир ўқитувчининг таълимига, истеъдодига, дунёқарашининг кенглигига, шахсиятига катта аҳамият берган. Ўқувчининг фикрлаш кучи ва кенглиги ўқитувчининг қарашлари кенглигига боғлиқ. Агар устозларнинг сўзлари уларнинг ишларига зид бўлса, демак шогирдлар бундай ахлоқий таълимотларга ишонишмайди.

Китобда ватанпарварлик масалаларига катта эътибор берилган. Ёзувчи бутун бир бобни Ватанга бағишлаган. Муаллифнинг сўзларига кўра, Ватанни шунчаки севиш мумкин эмас, у билан фахрланиш керак ва ватанни севиши унинг амалларида ва ўз юрти юксалишига доир ҳаракатларида намоён бўлиши лозим.

Авлоний бутун бир бобни она тили ва адабиётига бағишлади. Унинг ёзишича, тил ва адабиёт эр юзидаги ҳар бир миллат мавжудлигининг кўрсаткичидир. Миллий тилни йўқотиш миллат руҳини йўқотиш демакдир. Абдулла Авлоний тил поклигини ҳимоя қилишга ва сақлашга чақирди.

Китоб икки қисмга бўлинган: яхши ва ёмон фазилатларнинг тавсифи. Ёмон фазилатларни тасвирлашга бағишланган 18 боб мавжуд. Муаллиф катта маҳорат билан ўз даврининг оғриқли масалаларини: жаҳолат, қонунсизлик, зулм ва шу билан боғлиқ бўлган қуллик ва турғунликни текширади. Халқнинг ҳуқуқсиз ҳаёти ёзувчини мамлакат тақдири ҳақида ўйлашга мажбур қилди. Абдулла Авлоний Ватан озодлигини ҳамма нарсадан устун қўйди. Унга олиб борадиган ягона ёл бу билим ва маърифатдир.

"Турки гулистон ёҳуд аҳлок" китоби нафақат 20-аср бошларида педагогика ривожиди, балки ижтимоий ва эстетик тафаккур ривожланишида ҳам сезиларли из қолдирди. Ушбу китобда баён қилинган фикрлар Авлоний шеърлятида янада ривожланган.

Шоир шеърлярида 20-аср бошларидаги Туркистон ҳаёти тасвирланган. Дунё халқлари ҳаётида давом этаётган ўзгаришлар фонида Туркистон жонсиз ва вайронага айланган кўринади: бир томондан жаҳолат, иккинчи томондан қашшоқлик. У бутун борлиғи билан одамларнинг фикрляри ва ҳиссиётлярини уйғотмоқчи.

1912 йилдаги "Дунё Фожиаси" шеърляда айтилишича, дунё инсонга нисбатан ҳурматсизликни намоён қилади, адолатсизлик ва пул кучайди, аммо ҳақиқат қаердадир четда қолади. Шоир гарчи у одамларнинг муносабатлярида холис хусусиятлярни кўрса-да, барибир улар қачондир улар меҳрибон, Туркистон эса озод бўлишига умид қилади ва дўстлик, ҳақиқат ва адолат ғалаба қозонишига ишонч билдиради.

Шоир 100 дан ортиқ шеърлар ёзган. Шеърляри нимага бағишланган бўлса ҳам, у доимо у одамни, унинг ахлоқий гўзаллиги ва маънавий бойлигини куйлаган.

Абдулла Авлоний жаидчилик ҳаракатига улкан ҳисса қўшди, айнан унинг асарляри туфайли дунё жаидларнинг ўзбек адабиёти билан танишди.

НАТИЖА

1919-1920 йилларда ўқитувчи Афғонистондаги бош консул бўлиб, ўзини истёждодли дипломат сифатида кўрсатди. У тинчлик ва халқлар ўртасидаги дўстлик учун хизмат қилди, масъулиятли топшириқлярни бажарди, бунинг учун у бир неча бор мукофотланди. 1925—30 йилларда Ўрта Осиё Коммунистик университети (САКУ), Ўрта Осиё Қишлоқ хўжалиги мактабида (САВКСХШ) дарс беради. Ўрта Осиё Давлат университети (САГУ) педагогака факультетининг тил ва адабиёт кафедраси профессори, сўнг мудирли бўлиб ишлайди. Ўқитувчи ўзбек мактаблярининг 7-синфи учун хиристоматия яратди, унда ўзбек ва хорижий ёзувчилярининг энг яхши асарляридан таржимаи ҳоллар ва парчалар мавжуд.

Турли тахаллуслар остида кўплаб танқидий ва илмий мақолалар ёзган. Абдулла Авлоний ўз даврининг етук мутафаккири эди. У доимо халққа, Ватанга садоқатли бўлиб қолди, ўз юртининг азоблари ва умидлари билан яшади. У озодлик ва фаровонлик учун курашишга чақирди. Мактабларни очиб, у ёшларни илғор ғоялар тажрибаси асосида тарбиялаш учун универсал таълимга интилди. Унинг асарлари 20-асрнинг бошларида педагогик фикр ривожланишида сезиларли из қолдирди. Ўзбек халқининг буюк устози ва мутафаккири ёзган ҳамма нарса ҳозирги пайтда, ахборот технологиялари асрида долзарбдир. Инсоннинг ахлоқи ва маънавий гўзаллиги - биз ҳаммамиз интилишимиз керак.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, эшитишида нуқсони бўлган бошланғич синф ўқувчиларини ўқитиш жараёнида Абдулла Авлоний асарларидан фойдаланишимиз, ҳикояларидан мисоллар келтиришимиз, нафақат уларга муносиб таълим беришимизда балки, комил инсон қилиб тарбиялашимизда ҳам жуда муҳимдир. Ўқитиш жараёнида эшитишида нуқсони бўлган бошланғич синф ўқувчиларимизни тарбиялаш хусусида Абдулла Авлоний «Туркий гулистон...» асарида шундай дейди: «Алал - ҳосил, тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот - ё фалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидур». Ушбу фикрлардан англаниладики, шахс тарбияси хусусий иш эмас, балки ижтимоий, миллий ишдир. Зеро, ҳар бир халқнинг тараққий этиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боғлиқ.

REFERENCES

1. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: “Ўқитувчи”, 1992.
2. АБДУЛЛАЕВ К.Ф. МЫСЛИТЕЛИ ВОСТОКА О ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ //Культура мира и ненасилия подрастающего поколения: ракурсы интерпретации и педагогические условия развития. – 2020. – С. 117-120.
3. Бегали Қосимов, Шухрат Ризаев. Абдулла Авлоний (1878-1934) - <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/milliy-uygonish/begali-qosimov-shuhrat-rizaevabdulla-avloniy-1878-1934/>
4. Жураев Б. Т. Гуманизация дидактических отношений между учителем и учащимся в педагогических идеях Востока //VIII Лазаревские чтения" Лики традиционной культуры в современном культурном пространстве: ренессанс базовых ценностей?". – 2018. – С. 120-122.
5. Жураев Б.Т. Деятельность педагога по гуманизации учебно-воспитательного процесса //Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-творч. форума. – 2017. – Т. 31.

6. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – Т. 10. – №. 12. – С. 1224-1227.
7. Valerievna I. G. Council for Innovative Research //Journal of Social Science Research. – Т. 3. – №. 3.
8. Курбанова У.У. РАЗВИТИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ПО ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В УЗБЕКИСТАНЕ ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-1 (99).
9. Нажмиддинова Г. Н., Курбонова У. У. Великие мыслители Востока об обязанностях родителей по воспитанию детей //Молодой учёный. – 2013. – Т. 4.
10. Олимов Ш.Ш., Сайфуллаева Н. З. ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ НА ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ //тренды развития современного общества: управленческие, правовые, экономические и социальные аспекты. – 2014. – С. 186-188.
11. Олимов Ш. Ш., Сайфуллаева Н. З. Основные принципы развития духовно-нравственного мировоззрения у студентов //Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2015. – №. 5 (10).
12. ПАНИН Д. Ю., ХОДЖАЕВ Б. К. ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ ПАТРИОТИЗМА //Культура мира и ненасилия подрастающего поколения: ракурсы интерпретации и педагогические условия развития. – 2020. – С. 284-286.
13. Тошева Д. И., Тошева Д. И. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ ЭКОЛОГИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ //Academy. – 2020. – №. 6 (57).
14. Умаров Б. Ж. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 5-2 (83).